TWEE SOORTEN TRAUMA'S?[1]

Lieven Jonckheere

De vraag stelt zich of het, met het oog op een of andere vorm van psychoanalytische behandeling van trauma's, niet zinnig is om een onderscheid tussen twee soorten trauma's te maken. Enerzijds zijn er de individuele trauma's, van subjecten die als individu in hun subjectiviteit of verlangen neergebliksemd (*foudroyé*, met de term van het boek van Sonia Chiriaco) zijn geworden. Maar anderzijds kunnen we er niet omheen dat in veel trauma's, zeker vandaag, een 'collectief element' meespeelt. Subjecten blijken meer en meer getraumatiseerd te worden als deel van een geheel, omdat ze lid zijn van een bepaalde groep – een groep waarmee ze, toch naar hun gevoel, achteraf bekeken, tegen heug en meug geïdentificeerd zijn geworden.

Tweede Wereldoorlog
Shoah

Paradigma daarvan lijkt de *Shoah*, waarin subjecten, tijdens de Tweede Wereldoorlog, vanaf een bepaald moment systematisch achtervolgd en vernietigd zijn geworden – omdat ze Jood zouden zijn. Ik zeg 'zouden zijn'. Het probleem is immers dat er geen sluitende definitie of identificatie van dat Jood zijn bestaat. Het Jodendom is niet zo iets als een natuurlijk ras. En juist daarom is men vanaf een bepaald moment een hele delirante 'wetenschap' gaan uitvinden – die eens en voorgoed moest toelaten om 'de jood' als dusdanig te identificeren en ondubbelzinnig te kunnen stellen "gij zijt jood". We zouden kunnen zeggen dat die pseudowetenschappelijke Ander meer gelooft in het jood zijn van een bepaald subject dan dat dit subject daar ooit zelf kan in geloven. Wat natuurlijk een heel bijzonder probleem stelt voor een subject, als het zich dan juist omwille van die opgedrongen, parasitair te noemen identificatie geviseerd weet.

Dat probleem, of die structuur, is pas met de *Shoah* duidelijk kunnen worden. Pas met de *Shoah* is gebleken dat subjecten, in onze postmoderne tijden, na de Tweede Wereldoorlog, meer en meer getraumatiseerd worden in de mate dat ze bij een groep horen, en zelfs juist omdat ze bij een bepaalde groep horen – een groep waarvan het subject zelf niet goed weet of het daar eigenlijk wel bij hoort, of bij wil horen, een groep waarmee het zich in elk geval niet volledig kan identificeren – maar waarvan de Ander, op 'wetenschappelijke gronden', expliciet stelt dat het subject daar wel degelijk bij hoort, waarmee de Ander het subject dus volledig identificeert – om dat subject dan als het ware op die identificatie te 'pakken'.

[1] Dit is de achtergrond van een vraag die ik aan Sonia Chiriaco stelde, ter gelegenheid van de discussie – op 20 april 2013, in de Kring voor Psychoanalyse van de NLS – over haar boek 'Le désir foudroyé. Sortir du traumatisme par la psychanalyse '. Navarin (Champ freudien), 2012.

Freud heeft echter niet op de *Shoah* moeten wachten om de structuur van dat soort trauma, als gedwongen lid van een groep, te 'zien'… Maar dan wel langs 'de andere kant', als ik dat zo mag zeggen. Getuige daarvan een profetische tekst – uit 1919, dus vlak na de Eerste Wereldoorlog – over de zogenaamde 'oorlogsneurosen' (*Kriegsneurosen*).

Het lijkt typisch voor moderne oorlogen dat soldaten daarin makkelijker dan ooit getraumatiseerd geraken – en daardoor niet meer naar het front terug kunnen. Om te beginnen krijgen ze dan altijd een soort 'wetenschappelijk krediet', in die zin dat er meteen verondersteld wordt dat hun trauma organisch moet bepaald zijn: het zenuwstelsel moet op een of andere manier die nog niet kennen aangetast zijn, door de shock van de bominslag, door een of ander chemisch wapen, door weet ik wat niet allemaal. Dat kan. Alles kan in de oorlog. Maar vaak genoeg blijkt die organische hypothese niet bevestigd te kunnen worden – en dan ontploffen onze 'wetenschappers': "plantrekkers zijn het, *carottiers*!!" En die probeert men dan zo snel mogelijk naar het front terug te jagen, door hen het leven achter het front nog onmogelijke dan aan dat front te maken. Wat betekent dat men op het narcisme van de 'zelfbehoudsdrift' van de soldaten speculeert. Tijdens de Eerste Wereldoorlog deden de legerartsen van de Oostenrijks-Hongaarse dubbelmonarchie dat door massaal elektroshocks toe te dienen – met als paradoxaal gevolg dat heel wat soldaten het leven in ziekenhuizen lieten – wat nadien tot een groot een politiek schandaal zou leiden. Maar anderzijds waren op dat moment, tijdens de Eerste Wereldoorlog, ook al heel wat van die legerartsen enigszins vertrouwd geraakt met de toen opgeld doende psychoanalyse. De bekendste is ongetwijfeld Ferenczi. En die verzetten zich toen al tegen die elektroshocks, vanuit de overtuiging dat ook oorlogservaringen slechts traumatisch kunnen werken én verwerkt worden in de mate dat daarbij onbewuste elementen 'gewekt' worden. Tegen het eind van de Eerste Wereldoorlog konden ze dat, tijdens een congres in Boedapest, zelfs zo overtuigend beargumenteren dat de Oostenrijks-Hongaarse overheden in overweging namen om, naast die elektroshocks, ook psychoanalytische centra ter behandeling van de 'oorlogsneurosen' op te richten…

Het is pas na de Eerste Wereldoorlog – toen het schandaal rond de elektroshocks losbarstte én bleek dat er toch geen psychoanalytische centra zouden komen – dat Freud zich in het debat mengde. En onder andere het onderscheid introduceerde tussen het trauma bij een 'los' individu, in vredestijd, en een oorlogstrauma, van een soldaat, als gedwongen deel van een groep. We zouden kunnen zeggen dat veel van de ervaringen die een soldaat in een oorlog meemaakt hem niet zouden traumatiseren moest hij die als 'los' individu meemaken. Ze zijn dus niet traumatisch op zich. Maar het risico dat hij daardoor getraumatiseerd geraakt, verhoogt wel drastisch als hij die in zijn functie of identificatie als 'soldaat' meemaakt. Freud verklaart dit vanuit de hypothese dat die oorlogservaringen een 'conflict in het Ik of zelfs tussen twee Ikken' (*Ichkonflikt*) wekken. Om te beginnen is er wat Freud het 'vredes-Ik', of het 'Ik uit vredestijd', noemt – en dat er eventueel allerlei verheven idealen op na kan houden. In de oorlog krijgt het subject, als soldaat, echter ook nog eens een ander 'Ik' door de grote Ander opgedrongen of zelf ook gezocht/verlangd!!! – een 'oorlogs-Ik' dat Freud een 'parasitair Ik' noemt – en dat beantwoordt aan wat ik hogerop de identificatie tegen heug en meug door de grote Ander heb genoemd.

Als het subject nu bijvoorbeeld onder vijandelijk vuur ligt, ontstaat er volgens Freud een conflict tussen die twee Ikken. Het 'narcistische Ik' zal immers niet de vijand voor die

situatie verantwoordelijk stellen, maar wel het 'eigen' 'parasitaire oorlogs-Ik' (een interne tegenstrijdigheid!). Het voelt zich dus niet meteen of niet echt door de vijand bedreigd, maar door de eigen waaghalzerij (*Wagnisse*) waartoe het door zijn eigen 'oorlogs-Ik' gedreven wordt. In lacaniaanse termen kunnen we zeggen dat het nieuwe 'oorlogs-Ik' het oorspronkelijke 'Ik', zoals dat ooit voor de spiegel tot stand gekomen is, weer met zijn oorspronkelijke verbrokkeling dreigt te confronteren. Op dat moment wordt dat 'parasitaire Ik' dus als een soort interne vijand ervaren – die uiteindelijk bedreigender is dan de externe vijand. Traumatiserend zijn dus niet de oorlogservaringen op zich, maar het feit dat het subject die door 'zijn eigen fout', door de schuld van zijn eigen nieuwe idealen ondergaat – door de fout van die parasitaire identiteit waarmee het zich door de Ander heeft laten opzadelen.

Ook in het geval van de *Shoah* zouden we kunnen veronderstellen dat het trauma niet zozeer het naakte feit is dat een subject aan een onuitgegeven vorm Jodenvervolging' is blootgesteld geworden, maar dat dit juist omwille van die door de Ander opgedrongen, parasitaire identiteit als 'Jood' is geschied, die dat subject niet noodzakelijk op zich neemt, waarvan het eventueel zelf maar al te goed weet hoe *semblant* of *fake* die wel niet is – een parasitaire identiteit als 'Jood' die dus een interne vijand is – en die het subject dus wel moet trachten te vluchten …

Want dat is inderdaad ook wat, volgens Freud, in de oorlogsneurose gebeurt: dat het oorspronkelijke in identificatie met de spiegel tot stand gekomen 'vredes-Ik' op de loop gaat – niet voor het gevaar van de externe vijand, maar voor het gevaar dat uitgaat van die interne vijand die dat parasitaire door de Ander opgedrongen 'oorlogs-Ik' is.

Vietnamoorlog
PTSD

Ik heb even uitgeweid over Freuds 'oorlogsneurose', niet alleen omdat die enig licht op het duister trauma van de *Shoah* kan werpen, maar ook omdat het paradigma voor onze huidige benadering van het trauma, de zogenaamde *Post Traumatic Stress Disorder*, nog maar eens een vorm van 'oorlogsneurose' is. Wat de *Kriegsneurose* in het oude Europa na de Eerste Wereldoorlog was, dat is PTSD in de VS na de Vietnamoorlog, halverwege de jaren zeventig, voor de zogenaamde *Vietnamvets* geweest. Daarbij heeft men zich echter geen vragen gesteld over het mogelijk verschil van PTSD met het gewone trauma van het 'losse' individu. En heeft men het probleem meteen op zijn Amerikaans aangepakt. Wat alras tot de vaststelling leidde dat er voor die PTSD, bij die *Vietnamvets*, niet echt een therapie bestond. Geen enkele psychotherapie bleek effectief, ook CBT (*Cognitive Behavioral Therapy*) en EMDR (*Eye Movement Desensitization and Reprocesssing*) niet. En zelfs medicatie bleek niets uit te halen. Het enige dat enig soelaas bracht, zo moest men vaststellen, was een soort officiële erkenning van de oorlogsneurotici als 'slachtoffer' (*victimization*) – slachtoffer van de Ander – en dat is niet alleen de Ander die het subject heeft aangevallen, maar evenzeer en misschien zelfs nog veel meer de eigen Ander, de Ander van het subject, de Ander die het subject dat tweede, 'parasitaire Ik' heeft opgedrongen, waardoor het pas door die vijand, die Andere Ander, is aangevallen kunnen worden. Op grond van die erkenning als 'slachtoffer' kan men dan aan een of ander vorm van 'herstel' beginnen denken. Herstel: niet vanwege de vijand, maar wel vanwege de eigen Ander, onder de vorm van een schadeloosstelling voor het geleden leed. Maar ook herstel van de sociale banden met de

anderen, de eigen medesoldaten, via een soort sociale therapie die de groepsvorming tussen officieel erkende slachtoffers bevordert – waarvan mij de essentie lijkt dat de resten van het nieuwe opgedrongen 'oorlogs-Ik' daarin op een of andere wijze 'gecontroleerd' wordt, aan banden gelegd wordt, of andere uitwegen gewezen wordt.

Het zijn nu inderdaad die PTSD, als trauma bij een subject dat met een groep geïdentificeerd was, én de impasse van de therapie, zoals die tot de ideologie van *victimization*, *reparation* en het herstel van de *social cohesion* geleid heeft, die heden het paradigma voor elke benadering van het trauma zijn gaan vormen. Iedereen is slachtoffer en iedereen heeft recht op schadeloosstelling; en de sociale banden moeten bij iedereen hersteld worden.

Blijft echter de vraag …

We kunnen daar smalend over doen, zeker wanneer dat ideologische vormen aanneemt. Blijft echter de vraag of het toch niet ergens zinvol is om rekening te houden met het – freudiaanse – onderscheid tussen twee soorten trauma's: het trauma van het 'losse' subject en dat van het 'groepsgebonden' subject, het subject dat in zijn door de Ander opgeplakte identificatie gepakt is geworden. In welke mate moet of kan daarmee in de behandeling rekening gehouden worden? Voor het 'losse' subject de benadering die Sonia Chiriaco in haar boek in al haar particuliere variaties (*varité*) uiteenzet. Maar voor het 'groepsgebonden' subject, het subject dat in zijn door de Ander opgeplakte identificatie 'gepakt' is geworden, stelt zich toch wel de vraag of er, preliminair, niet 'eerst nog iets anders' moet gebeuren? Wat is ons antwoord op de preliminaire erkenning van het subject als 'slachtoffer' van de Ander? En op al die even asymptotische als imaginaire pogingen tot herstel – herstel van de eigen integriteit, herstel van de relatie tot de ander?